

TALESPROG OG SÆTNINGSSKEMA

af Lars Heltoft

Diderichsens sætningsskema er som bekendt en beskrivelsesmodel for skriftsproget. Skemaet er udtænkt som beskrivelsesredskab for dansk prosahistorie, og i Elementær dansk Grammatiks fremstilling af dansk topologi (ledstillingslære) spiller specifikt talesproglige forhold ingen videre rolle. To eksempler, interjektioner og det pleonastiske at:

1. Sprogvidenskabens hittebørn.

Interjektioner.

Interjektioner opfattes som et område hvor ordlære og syntaks falder sammen (EDG kap.IV). Interjektioner udgør altid en meningshelhed for sig, de er "Totalled der fylder hele Meningen (EDG 31)". De har altså ingen syntaks og dermed heller ingen topologi.

Går man til genuint talesprogligt materiale, vil man imidlertid straks støde på eksempler af typen

- (1) Gud jeg er større på det ene lår end på det andet
kan jeg lige mærke

(T4)

- (2) ah ja han har vel været en fem fem seks år tror
jeg

(T2)

Her knytter de indledende interjektioner sig meningsmæssigt til den efterfølgende sætning, og angiver eller (oftest) modificerer ytringens illokutionære værdi. I (1) lægges der en emotiv illokutionær værdi til den deklarative sætning, i (2) overvejer den talende sine epistemiske kriterier for at kunne fremsætte et udsagn om en drengs alder. I begge tilfælde er der tale om en prosodisk enhedsmarkering, og i

begge tilfælde er der i tilgift en epistemisk kommentar (parentetisk verbalkonstruktion) efter sætningen. Typen kan naturligvis produceres uden videre, oftest med en pausemarkering (smulighed)¹:

- (3) Av, hvor jeg dog slog mig!

- (4) For helvede, nu er cyklen flad igen!

- (5) Henrik, er der mere kaffe

Bag udeladelsen af sådanne eksempler ligger der en lang grammatikhistorisk tradition, hvor det sætningsbegreb der har styret sprogbeskrivelsen, er det der i struktur svarer til det rensede deklarative udsagns. Den praktiske hverdags- tales forbehold, emotioner, stønnen og rømmen er langt fra ideernes verden, og er en hæmsko for erkendelsen. Grammatik og skriftsproglig tradition går hånd i hånd. Svarende til den teoretiske argumentations forrang for den praktiske argumentation, har den grammatiske sætning forrang for ytringen.

Alle prosodiske, funktionelle, og semantiske kriterier peger derimod imod at interjektioner har en syntaks i forhold til sætninger, og at de ligeledes har en topologi: De står bestemte steder i ytringen. Forholdet hører til det Per Linell kalder 'the written language bias in linguistics' (1982). Også Lars Gunnar Andersson (1986, 1987) slår til lyd for at interjektionerne optages som rigtige grammatisk beskrivbare størrelser.

Jeg vil her prøve at besvare spørgsmålet om hvordan sætningsskemaet kommer til at se ud, hvis man anerkender interjektionerne som en del af sætningen, eller rettere: den

¹ Der kan dog i nogle tilfælde komme tryktabsforbindelser ud af det, således at interjektionen får tryktab.

(6) Nej 'det var en nyhed må jeg sige

(7) Se 'det var en rigtig Historie

Både prosodi og trykforhold må jeg lade ligge. Det kommer ikke med i artiklens indhold, selvom det givetvis hører til dens emne.

strukturelle ytring. Det udvidede sætningsskema der bliver resultatet, vil jeg døbe ytringsskemaet.

Sætningsskemaet bliver i denne terminologi et særligt tilfælde af ytringsskemaet. Sætningsskemaet er en topisk model af ytringer realiseret som sætninger.

Det pleonastiske at.

Også inden for det traditionelle sætningsskemas data-område er der store gevinster at hente ved at tage udgangspunkt i talesproglige og non-standardsproglige særtræk. De vigtigste i denne sammenhæng er det pleonastiske at og ledsætninger med hovedsætningsledstilling, som i (8-12):

- (8) så fik jeg jo så ud af ham det var dem der havde skældt ham ud deroppe og så var han jo altså bange for hende fordi så havde hun jo sagt jeg ringer efter politiet når I går der og tager de flasker der.
(T2)
- (9) Der gik faktisk ikke ret lang tid før så kom der en T en pressemeddelelse fra den konservative pressetjeneste... (Ritt Bjerregaard: Søndagsavisen 17.4.1988)

Eksempler på det pleonastiske at:

- (10) så når nu at en af de små kom op for at fremlægge det så gik der en lærer med ikke
(T3)
- (11) Skaddanj <...> råfte ner om a råwinj va jemma 'skaden råbte ned om at ræven var hjemme'
(Bornholmsk, DD 1:54)
- (12) Dåo såo hade di halmtjybår såm ad de ståcka bina i 'dengang så havde de halmkuber som at de satte bierne i stade i'
(Skånsk, SD:35)

Jeg vil først diskutere konsekvenserne af at inddrage interjektionerne i beskrivelsen. Dernæst vil jeg gå videre med sætningsskemaet. Den traditionelle adskillelse mellem hoved-

og bisætninger må opgives, til fordel for en skelnen mellem et topisk og et leksikalsk system til realitetsangivelse (angivelse af illokutionær værdi). Der kan også opstilles et skema for sætningsemner, men pladsen her tillader ikke at medtage det².

2. Sætningsskemaet er et ytringsskema.

Parataktiske konjunktioner forbinder ytringer.

Der er to argumenter for at sige at parataktiske konjunktioner forbinder ytringer, ikke sætninger.

I Diderichsens skema er de parataktiske konjunktioner yderste position til venstre i skemaet. Det er de også når man inddrager interjektionernes placering. Man kan have:

(13) og ah ja han var vel en fem seks år tror jeg

(14) men ih hvor det pisker ned

men ikke:

(15) * ah ja og han var vel en fem seks år tror jeg

(16) * ih men hvor det pisker ned

Og konjunktioner forbinder i talesprog ofte sætninger med ikke-sætningsformede ytringer:

sætning og sætningsemne og elliptisk sætning:

(17) så havde han sådan en lille gul chopper en cykel og ned i skuret med dig og gemte den derinde ikke.

(T2)

sætning og sætningsemne og sætning:

(18) da gik jeg helt til Blovstrød p og så ind og så bestilte jeg noget mad.

(T1)

² Jeg har givet skemaet for sætningsemner en meget foreløbig behandling i SNAK 1, 1988.

Diskurspositionerne.

Både til højre og til venstre i skemaet finder man en position, hvor interjektioner, parentetiske verber, sætningsadverbialer oa. kan stå. Med en betegnelse fra Deborah Schiffrin (1987) vil jeg tale om diskursmarkører³. Se skema følgende side. Betegnelsen 'tekst' forklares umiddelbart.

Diskursmarkørers skopus.

Diskursmarkørers skopus omfatter en hel efterfølgende kæde af ytringer, ikke kun en enkelt sætning. I eksemplet

(23) nej nu skal jeg have dyreryg og jeg skal have vin.
(T1)

har den emotive markør *nej* hele den efterfølgende tekst som skopus, ikke kun den første helsætning. I tekst 1s sammenhæng er dette den eneste rimelige tolkning. Modellen må

d1 /	Tekst	/ d2
(19) Ah ja han har vel været en fem fem seks år		tror jeg.
(20) så	han ville jo ikke rigtig sådan ud med det	
(21) nej	nu skal vi have dyreryg	minsanden
(22) se	det var en rigtig Historie	
(23) Gud	jeg er større på det ene lår end på det andet	kan jeg lige mærke

derfor opfattes som en tekstmodel hvor diskursmarkørerne kan have en tekst (en kæde af ytringer) som skopus.

³ Kun termen, ikke begrebet er lånt. Hos Schiffrin er der tale om en pragmatisk funktion, mens jeg taler om diskursmarkører som størrelser der står i bestemte positioner. Sikre topologiske konjunktioner er således ikke diskursmarkører, selv om de kan have lignende pragmatiske funktioner.

Diskursmarkørtyper.

Diskursmarkørpositionen kan udfyldes med interjektioner, adverbialer, konjunktioner, og parentetiske verber. Fra et pragmatisk synspunkt kan man opdele dem i 4 forskellige typer, som fx John E. Andersen har gjort for sætningsadverbialerne (1987): kriteriemarkører, engagements- og distancemarkører, vurderingsmarkører, kompositionsmarkører. Denne opdeling er inspireret af den universalpragmatiske teoris sproghandlingsdimensioner: sandhed (kriteriemarkører), vederhæftighed (engagements- og distancemarkører), emotivitet og normativitet (vurderingsmarkører), og forståelighed (kompositionsmarkører).

Til John E. Andersens firdeling vil jeg føje to yderligere markørtyper: relevansmarkører og fatiske markører. Og man burde nok eksplicit skelne mellem subjektive oplevelsesmarkører (emotiver), og værdimarkører (egentlige vurderingsmarkører) som *beklageligvis*, *besynderligt nok*, *desværre*, *heldigvis*, *rimeligt nok*. Jeg kan ikke på denne plads uddybe forskellen i detaljer. Den er behandlet af Otto Glismann (1979), hvor der foreslås tests til adskillelse af emotive verber og vurderende verber⁴.

Interjektionernes store flertal er subjektive (markører for den talendes bevidsthed), og subjektivitet indebærer restriktioner på problematiseringsmulighederne.

(1) Gud jeg er større på det ene lår end på det andet, kan jeg lige mærke

⁴ Vurderingsmarkører kan sættes under skopus af det subjektive oplevelsesverb *synes*, se Glismann 1979. Det er denne dobbelthed der fører til den hyppige sammenblanding af vurderinger og emotiver. Den talende kan fremhæve sin egen rolle som bærer af vurderingen, men vurderingen er fortsat en vurdering, netop i kraft af at der bringes intersubjektive normer i spil.

Her kan man svare fx (24) uden at anfægte vederhæftighed, men ikke (25).

(24) Er det nu også noget at tage på vej over?

(25) * Det overrasker dig da slet ikke

Det betyder også at man i stedet for (25) normalt vil finde ytringer der forudsætter uvederhæftigheden og tolker den i stedet, som fx:

(26) Ah, nu krukker du vist

(27) Hun skal da også altid gøre opmærksom på sine lå

Her følger en oversigt over materiale som kan forekomme på diskurspositionspladserne. Den er ikke noget bud på en systematik som den står, men er en indledende sortering af materialet. Man må også være opmærksom på at sproghandlingsdimensionerne ikke er træk der uden videre får materialet til at falde i distinkte klasser. En interjektion kan udmærket fungere i flere dimensioner på én gang, specielt er de fleste interjektioner på én gang modifikatorer og fatiske (de modificerer ytringens illokutionære værdi, samtidig med at de fungerer som brikker i samtals feedback-system. Således er *tja*, *aha*, *ah ja*, *mmm* formentlig både kriteriemarkør og fatisk markør, imperativen *se* som diskursmarkør er kompositionsmarkør og fatisk markør osv. Pointen i oversigten er at give et indtryk af hvor store materialemængder der kan stå på diskurspositionerne: interjektioner, imperativer, sætningsadverbialer, vokativer, parentetiske verber, og endelig hele anførende sætninger.

Kriteriemarkører:

adverbialer: (helt) bestemt, selvfølgelig, tydeligvis, tilsyneladende, formodentlig, måske.

parentetiske verber: *S*, tror jeg; *S*, kan jeg lige mærke; *S*, så han;..

interjektioner: ah ja, tja.

sætningsformede: lad mig se, lad mig lige...

Oplevelses- og vurderingsmarkører:

adverbialer: skægt nok, trist nok, morsomt nok, beklageligvis, besynderligt nok, desværre, heldigvis, (helt)uhørt, utroligt nok, rimeligt nok, retfærdigvis oma.

interjektioner: ih, nej [uden stød], av, åh, æv, ..

parentetiske verber: *S*, synes jeg

sætningsformede: jeg synes

Engagements- og distancemarkører ('repræsentativer'):

adverbialer: alvorlig talt, ærlig talt, oprigtig talt, i virkeligheden; for nu ikke at sige for meget, mildest talt, i store træk.

parentetiske verber: *S*, må jeg indrømme..

interjektioner: ved Gud, faneme, den onde lyneme, Ama'r.

sætningsformede: jeg vil ikke stikke under stolen, jeg må sige det ligeud; det er som om.

Kompositionsmarkører (forståelsesmarkører):

adverbialer: alligevel, altså, derefter, endvidere, for det første, til slut.

sætningsformede: må jeg tilføje, her vil jeg gerne præcisere, hvis jeg lige må indskyde.

Fatiske markører: *tja*, *aja*, *øh*, *mmm*, ikke (d2), vel (d2).

imperativer: se, hør.

Relevansmarkører:

har jeg fortalt dig, ved du godt, det vil næppe overraske dig, med fare for at gentage mig selv.

Relevansmarkører findes formentlig kun som garderinger.

Selve relevanskravet er jo fundamentalt (ligesom intentionskravet) og der er ingen information i at markere at man overholder det, medmindre man er i situationer hvor relevansen er et problem, og man derfor vil sikre sig.

Sætninger som diskursmarkører.

I Urmsons artikel (1949) om parentetiske verber fremgår det tydeligt at også anførende sætninger kan stå parentetisk:

(28) Jeg skal være der på slaget, sagde han
Anførende sætninger falder funktionelt ind under de kategorier vi har haft fat i hidtil, ved at de angiver for hvis regning en ytring skal opfattes, den talendes eller en andens, og angivelsen har konsekvenser for den talendes vederhæftighedsforpligtelser. De er således engagements- og distancemarkører. I (28) er den talende forpligtet på at han sagde at han ville være der på slaget, men selve løftet er ikke den talendes ytring. Det er helt samme funktion som man også finder leksikaliseret i verbalrødder, fx modalverbet skulle i betydningen 'siges af andre':

(29) Arafat skal have insisteret på FNs delingsplan
I grammatiske håndbøger opfattes den direkte tale normalt som et led i sætningen, i (30-32) som objekter og som styr-else til en præposition. I (31) og (32) kan den direkte tale da også substitueres med en nominal ledsætning: *så tænkte jeg at nu skulle jeg have dyreryg..; at du hele tiden tænker på om det er rimeligt det du gør*. Men det er næppe muligt i (30), og slet ikke i (34), hvor relevansgarderingen jeg ved ikke om du hørte indleder en tekst der består af flere ytringer.

(30) jeg sagde hvad er der i vejen.

(31) <Jeg fik en menuseddel og> [så tænkte jeg] nej nu skal jeg have dyreryg og jeg skal have vin.

(32) Jeg tror det er vigtigt at du hele tiden tænker på, er det rimeligt, det jeg gør

(33) så øh vil jeg gerne have at vide lidt om, hvordan er det i dag, hvem har i Danmark i dag, lov til at stemme

(34) Jeg ved ikke om du hørte...det var dronning Margrethe, hun havde... Der var sådan et M eller sådan noget lignende

De såkaldte ytringsbeskrivende verber som *indskyde, vedblive, fortsætte, afbryde, kværne løs* osv. har slet ikke syntaktisk mulighed for at tage sætningsformede objekter, men alligevel fungerer de fint i diskurspositionerne.

(35) Hvordan er det i dag, hvem har i Danmark i dag lov til at stemme, kværnede hun løs

(36) Synes du det er rimeligt det du gør? vedblev hun

(37) Så afbrød han igen: Nu må I forholde jer åbent til mit forslag

(38) Så afbrød han igen: Nej altså, nu må I sgu forholde jer åbent til mit forslag

Som (38) viser kan den direkte tale igen selvfølgelig indeholde udfyldte diskurspositioner. Men ytringens egen diskursposition, den anførende sætning, angiver netop at den talende ikke har ansvar for den illokutionære værdi i den direkte tale, men kun for sin egen sproghandlings holdbarhed (sandhed).

Brugen af anførende verber i diskurspositionerne er da ikke styret af verbernes valensforhold. Den direkte tale behøver ikke være et nominalt led i forhold til de anførende verber, og den direkte tale behøver ikke have syntaktisk ledform, men kan være hele tekster. Det afgørende synes at være deres operatorfunktion, dvs. i denne sammenhæng sige deres mulighed for at angive den talendes art og grad af forpligtethed på ytringen.

Emotive interjektioner kan substitueres med frastiske sætninger (om modsætningsparret frastisk-neustisk, se i dansk fortolkning Glismann 1978). Det autentiske eksempel fra T1 lyder

(39) nej [jeg så godt da han kom hjem] så skyndte han sig at så havde han sådan en lille gul chopper en cykel og ned i skuret med dig og gemte den derinde ikke.

Den kantede parentes angiver her en sænket stemmeføring, som jeg tolker som en prosodisk angivelse af sætningens

diskursmarkørfunktion. Alle eksemplerne (40), (41), (42) og (43) er mulige, både strukturelt og i den givne kontekst.

(40) [jeg så godt da han kom hjem] så skyndte han sig..

(41) [nej da han kom hjem] så skyndte...

(42) nej så skyndte han sig...

(43) jeg så godt så skyndte han sig at..

alle med emotiv fortolkning. Mit bud på en tolkning af (39) er at det er konstruktion (40) udvidet med en emotiv markør: nej(jeg så godt da han kom hjem(tekst)).⁶

Ytringsskemaet.

På denne plads kan jeg naturligvis ikke fremlægge en udtømmende analyse af udfyldningsmulighederne for diskurspositionerne, pointen er derimod at vise hvilke typer af materiale der kan stå på positionerne overhovedet, og dermed hvorledes modellen topologisk systematiserer fænomener der i traditionel sætningsbaseret grammatik forbliver marginale og usystematiske. Ytringsskemaet kan fremstilles som i (44).

(44)	k	d1	/	tekst	/	d2
		nej	/	nu skal jeg.....vin	/	
		nej	/	så skyndte.....derinde	/	ikke
		jeg så godt				
		da.....hjem				
		jeg ved ikke	/	det var dronning		
		om du hørte		Margrethe, hun havde..		
				det var sådan et M..		
		jeg tror det	/	er det rimeligt det jeg /		
		er vigtigt		gør?		
		at du hele				
		tiden tænker				
		på				

⁶ Da-sætningen hører syntaktisk til det frastiske verbum så. Samtidig fungerer den som ekstraposition i forhold til tekstpositionen: da-sætningen genoptages med så.

Her er der altså endnu ikke taget stilling til hvilket materiale tekstpositionen udfyldes med.

Konjunktioner som diskursmarkører.

I talt sprog forekommer visse traditionelle konjunktioner og konjunktionale adverbier i sammenhænge, hvor de for en overfladisk analyse let kan fremstå som afbrudte sætninger, fx i (45) og (46):

(45) Steffen: Nej nej nej, fordi, det kan du sgu da nok se at sådan nogle lærere, ikke, de er ikke sådan (...) men altså, de kan jo nok indse hvad der er nogenlunde rimeligt, ikke

(46) så når nu at en af de små kom op for at fremlægge det så gik der en lærer med ikke p fordi p altså p så hvis den lille sådan han helt klapper i ikke så måtte læreren hjælpe ham på gled ikke men det skulle være ham der fremlagde det for jeg synes det er noget mæg hvis det er læreren.

(47) jeg sagde hvad er der i vejen. ja p så han ville jo ikke rigtig sådan ud med det.

I disse eksempler kan de markerede forekomster af fordi og så ikke tolkes som konjunktionel eller adverbial. Fordi står ikke på konjunktionelplads i eksemplerne, det er slet ikke tilknyttet nogen ledsætning. Så står til venstre for fundamentpladsen: Er der så tale om to fundamenter, eller er der tale om afbrydelse og genoptagelse? Med diskursmarkøranalysen er ingen af delene nødvendige: så og fordi er diskursmarkører på d1.

For sås vedkommende er det egentlig ikke overraskende. Vi ved i forvejen at så kan være 1. parataktisk konjunktionel, 2. hypotaktisk konjunktionel, 3. konjunktioneladverbial, og udråbsordsfunktionen er ikke mere overraskende end at den kan slås op i retskrivningsordbogen.

(48) så, nu kan det være nok

Den her registrerede funktion er regulativ. Det eneste der muligvis er overraskende, er det temporale, berettende så på d1-pladsen i (47).

Forekomsterne af fordi i (45-46) er udfyldninger af diskurspositionen d1. Diskursmarkøren fordi angiver at den følgende tekst vil indeholde en begrundelse (ikke den følgende sætning). I (45) er det tydeligvis at-sætningen at sådan nogle lærere, ikke, de er ikke sådan, der giver det første bud på en begrundelse, ikke hovedsætningen det kan du sgu da nok se⁷.

Ytringsskemaet systematiserer de topologiske udtryk for ytringens illokutionære værdi, for talens refleksivitetsniveau (John E. Andersen 1987), og for dens tekstuelle forankring. Men positionen tekst kan udfyldes på flere forskellige måder. Jeg skal her kun komme ind på sætningsformet materiale og diskutere udformningen af sætningsskemaet. Strukturen af tekster og skemaet for sætningsemner kan jeg ikke komme ind på her.

3. Sætningens interne opbygning.

Finit verbum på konjunktionalplads i standardskriftsprog.

I flere forskellige grammatiske skoler har man arbejdet med at relatere hovedsætninger og bisætninger syntaktisk og ledstillingsmæssigt til hinanden. Jeg skal her holde mig til diskussionen af de germanske såkaldte V2-sprog ('verbet på 2. plads'). De omfatter de skandinaviske sprog, og tysk og nederlandsk (derimod ikke engelsk, islandsk og færøsk). Et hovedpunkt i diskussionerne har været det finitte hovedsætningsverbs placering. Man antager at det finitte verbum står på samme plads som det underordnede konjunktional i bisætninger. Denne diskussion er i dansk sammenhæng berørt i NYS 16-17, se heri Askedal 1986, Heltoft 1986a, Platzack 1986. I svensk sammenhæng er diskussionen ført for sætningsskemaets vedkommende i Platzack 1987a, 1987b. Sub-

⁷ Begrundelsen specificeres videre ud i den efterfølgende tekst, hvor altså er ny diskursmarkør for en forklarende uddybning.

stansen i analysen er at subjektets plads i hoved- og bisætninger er samme position:

(49) (-) hvis så de ansatte slet ikke vil have tillæggene
Dem vil så de ansatte slet ikke (-) have
Hvad mon så de ansatte egentlig vil have?

Dette fører til et sætningsskema der ser fx således ud.⁸

(50)

F	R	a	/	n	prædikation	a	vV	N	A	/
(-)	hvis	så		de ansatte	ikke	vil have tillæggene		(-)		
Dem	vil	så		de ansatte	ikke	(-) have		(-)		(-)
Hvad mon		så		de ansatte	egentlig	vil have?		(-)		(-)
De	vil	så		(-)	nok	(-) have generelle				(-)
						tillæg				

Denne models styrke er forenklingen af skemaerne: Der er ét skema i stedet for to; realitetsangivelsen (konjunktion eller finit verbum) står i samme position R (realitetsangivelsens plads). Dens svaghed er at den er skriftsprogsbaseret.

* Sætningsskema for talesprog.

Modellen som den står i (50) har to hovedsvagheder. Den ene er at den ikke forudsiger muligheden for hovedsætningsledstilling i ledsætninger som i eksempel (8)-(9). Den anden er at den ikke medtager det pleonastiske at (se (10-12)). Det pleonastiske at er typisk for dansk talesprog. Jeg tør ikke

⁸ Neksusfelt-indholdsfelt slås sammen til et felt for den syntaktiske prædikation, nukleus. I disse mellemregninger må jeg forenkle voldsomt. Positionen for frie adverbialer er uden for nukleus, og ikke medtaget her. Tungtled-position og letledsposition er heller ikke medtaget. I øvrigt, se Erik Hansen 1970 om adverbialpositionerne inden for og uden for nukleus.

hævde at det er kendt fra alle dialekter og egnssprog, men jeg har fundet det i de klassiske dialekter fra bornholmsk og skånsk i den ene ende over ømålene til et jysk pleonastisk te. Det er højfrekvent i moderne københavnsk talesprog, og høres nu daglig i nyhedsreportage, så snart den talende slipper manuskriptet. Det er derimod ikke offentligt dansk skriftsprog.

Jeg har andetsteds (1986a, 1986b) argumenteret for at tolke det pleonastiske at som en markør for det finitte verbums realitetsposition. Det markerer at den følgende proposition er realitetsmæssigt afhængig af leksikalisk styring, enten den samme sætnings konjunkional, eller en overordnet sætnings styrende verbum. Inddrager man det pleonastiske at løser man i samme greb problemet med konjunkionalpositionen i hovedsætningsformede ledsætninger. Det topologiske system som det foreligger i talesproget, har én og kun én konjunkionalplads, yderst til venstre. Det finitte verbum står på R2, når det angiver realitet. R2 kan i øvrigt kun udfyldes med det pleonastiske at, der markerer begyndelsen på en art indre proposition, styret af den underordnende konjunktion (eller hvis konjunktionen igen er at eller som, af semantiske forhold i matrixsætningen). De to skemaer adskiller sig kun ved positionerne F og a1. F forudsætter V på 2. plads.

(51)

R1	F	R2	a2	Prædikation
fordi	så	kunne	(-)	ministeren ikke længere forstå problemet
før	så	kom	(-)	der en pressemeddelelse...
at	ham	ville	jo	Ole tage sig af

R1	a1	R2	a2	Prædikation
fordi	så	at	(-)	ministeren ikke længere kunne forstå problemet
om	(-)	a	(-)	ræwinj va jemmas (10)
som	(-)	ad	(-)	de ståcka bina i (12)
som	æ	a	(-)	de har holdt (52)
	ikke	at	(-)	jeg stod af (56)
når	så	te	(-)	maltet det havde fået den her omgang (DDT III:47)*
når	(-)	te	så	det skulle brygges (smst.)

Supplerende eksempler:

- (52) Der er så meget som æ a de har holdt
(hørt eksempel, jysk regionalsprog, den nøjere stedsfastelse er ikke en pointe her)
- (53) bryggjninjen va et arbaej a kvinjfolken skulle passa
(Bornholmsk, DDA I:68)
- (54) enj kloger hunj a der hed Nobbes
(Bornholmsk, DDA 1:49)
- (55) Du skal jo sørge for, ikke at det bliver nødvendig
(nl. at spænde ben; hørt eksempel fra fodboldbanen)
- (56) Det var da godt, ikke at jeg stod af
(hørt eksempel i S-toget, København)

Eksempel (55) og (56) må her tælle som eksempler på det jeg ovenfor har kaldt realitetsstyringen i sætninger. Ledsætningen i (56) er faktiv, informationsfokus ligger på oversætningen. Faktiviteten bestemmes af adjektivet god. På det

* Maltet er naturligvis i ekstraposition her. Ekstrapositionspladserne udelades her.

pleonastiske *ats* plads kunne finittet have stået, så ville sætningen have været markeret assertiv. Denne illokutionære funktion er ikke mulig i (56), man kan under ingen omstændigheder finde hovedsætningsledstilling i ledsætninger styret af emotive adjektiver som *god*. Det ville føre til inkonsistens mellem faktivitet og konstativitet.

Det pleonastiske *at* indordner i første omgang ledsætningens realitet under konjunkionalpladsen R1. Men da denne igen er tom (= udfyldt med konjunktionalt *at*), indordnes hele sætningen under matrixsætningens styrende verbum. I (55) er ledsætningen non-faktiv, på grund af det syntaktiske prædikats regulative funktion (*skal sørge*). Jeg kan ikke har fremlægge realitetssystemets topologi i sin helhed. Eksemplerne (55) og (56) er også oplagte paralleleksempler til *at*-infinitivers topologi. Ser man bort fra subjektpositionen, er de helt parallelle (om infinitivskemaet, se Erik Hansen 1970, 1977)

LS:	a	R2	(n	a	v)	V	N	A
INF:				a	at	V	N	A

At-infinitiver er umarkerede for realitet. Infinitivmærket *at* [ɔ] optræder i realitetsløse verbalhelheder. Det står på den position hvor der kunne have stået et modal- eller hjælpeverbum, dvs. det optræder altid et sted i kæden af infinitiver, medmindre et hjælpe- eller modalverbum bliver finit. Infinitivmærket kan synkront anskuet næppe forbindes morfemisk med det pleonastiske og konjunktionale *at*, men funktionen er parallel. Det konjunktionale og pleonastiske *at* angiver at en proposition (hhv. ydre eller indre) er umarkeret for realitet, infinitivmærket angiver at et syntaktisk prædikat (VP) er umarkeret for realitet.

Hv-konstruktioners topologi.

Så længe vi holder os til standardsproget giver *hv*-led ikke særlige problemer. Relationerne mellem (57, 58, 59 og (60) kunne godt klares i skriftsprogsskemaet

(57) hvor er nu pengene forsvundet hen?
(58) hvor mon nu pengene er forsvundet hen?
(59) (han spurgte) hvor nu pengene var forsvundet hen
(60) (han spurgte) om nu pengene alligevel var væk

Se Skema (61). Disse *hv*-led er alle fokusled, dette er topologisk markeret i (57-58) med fokusleddene i F. Derimod følger *hv*-leddet i afhængige spørgesætninger konjunktionaltolkningen. *Hv*-led i afhængige spørgesætninger er fokusled, men kan også siges at fungere som konjunktioner. Da dette ikke er samme position, må der vælges. I standarddansk følger de konjunktionaltolkningen og står på R, i lighed med egentlige konjunktioner, og med *hv*-led i relativsætninger.

(61)

F	R	a	prædikation
---	---	---	-------------

Hvor er nu pengene forsvundet hen?

Hvor mon nu pengene er forsvundet hen?

(han spurgte) hvor nu pengene var forsvundet hen

(han spurgte) om så pengene alligevel var væk

Man kan faktisk i dansk finde autentiske eksempler og tendenser til at også *hv*-leddet i afhængige spørgesætninger behandles som et fokusled.

Non-standardeksempler på fokusplacering i afhængige spørgesætninger.

I tilfælde hvor *hv*-leddet er komplekst, eller måske helst tungt, kan man finde eksempler på *hv*-led efterfulgt af relativkonjunktionen *som*. Denne struktur er almindelig i

non-standardsprog. Jeg har selv fundet den hyppigt i studenteropgaver, fx i

(62) hvilken af de to tolkninger som han vil foretrække

(63) hvilken af de to tolkninger som så at der er mest hold i

(64) hvor i hede hule helvede at pengene var blevet af

Det sidste eksempel er med det pleonastiske at. Det er en nul-relativsætning (se Lars Heltoft 1986b).

Denne types topologi er klar nok. Relativkonjunktionen står på R1, hv-leddet på fokuspladsen til venstre for R1, og det pleonastiske at på R2. De afhængige spørgesætninger tolkes på denne måde i analogi til relativsætninger, men i modsætning til rigssproget ikke med hv-leddet som relativkonjunkional.

(65)

Fokus	R1	a	R2	a	Prædikation
hvilken af de to tolkninger	som				han ville foretrække
hvilken af de to tolkninger	som	så	at		der er mest hold i
hvor i hede hule helvede			at		pengene er blevet af
hvorfor	mon	så	at		pengene er væk?

Hv-leddet er topologisk set fællesleddet, som indleder en relativsætning. Dette mønster svarer helt til kløvninger, hvor fokuserede subjekter, objekter og styrelser for præpositioner tager som-relativsætninger, mens adverbialer og prædikativer tager nul-relativer. Se nøjere Lars Heltoft

1989, hvor andre af konstruktionens formelle træk gennemgås. Et enkelt kommer med her: Man kan sideordne denne relativsætning med en anden, morfologisk fuldstændig relativsætning, og eksempel (66) er autentisk. Eksemplets pointe er at hv-leddet fungere som fællesled for både som-relativsætningen, og for sekvensen Team Danmark er i berøring med.

(66) Modellen viser, hvilke institutioner eller samfundsgrupperinger Team Danmark er i berøring med og som de kan have interesse i at henvende sig til

Distributionen af konjunktionen som i sådanne fokuserede afhængige spørgesætninger svarer som nævnt til kløvninger, og kløvningers eftersætninger er jo også konstrueret som relativsætninger.

4. Hovedsætning og bisætning - topisk og leksikalsk realitetsangivelse.

Sætningsskemaet for talesprog har den styrke frem for - skriftsprogsskemaet (50), at det medtager ledsætninger med hovedsætningsledstilling. Det er derimod ikke muligt længere at gennemføre reduktionen til ét skema, men relationen mellem skemaerne er klar.

Topisk realitetsangivelse (V på 2. plads).

R1	F	R2	a	/	n	a	v	V	N	A	/
at	minis- teren	kunne	jo	(-)	ikke	(-)	få	loven igennem			
fordi	så	får	(-)	vi	jo	ikke	(-)	malet hus i år			
Der	kommer	min Tro	Per Degn								
Den mand	må	(-)	I	aldrig	(-)	købe	hus	af			

F er den tekstuelle position, fundamentfeltet. Her står sætningens fundament (topic), dens markerede fokus, og de adverbielle forbindere som så, nu, derfor. Der gøres ikke topologisk forskel på disse typer, når V er på 2. plads.

Leksikalisk realitetsangivelse.

Her gøres der forskel på placeringen af fokuserede hv-led og de foranstillede sætningsadverbialer. Der er derimod intet fundamentfelt.

Fokus	R1	a	R2	a	Prædikation				
					n	a	v	V	N A
Hvor	mon	så	at	(-)	pengene	er	gemt	(-)(-)?	
Hvem af dem	som	(-)	(-)	(-)	pengene	gik	(-)	(-)	til
	fordi				han	gik	(-)	(-)	igen
	hvis	(-)	at	nu	pengene	duk-	(-)	(-)	op ker

Forskellen mellem de to skemaer er ikke en forskel mellem hovedsætnings- og ledsætningsskema. Det er en forskel mellem to systemer til angivelse af realitet. Hermed er der lagt op til at man endegyldigt opgiver ledstillingen som kriterium i definitionen af hovedsætning og ledsætning. Jeg vil foreslå at hovedsætninger defineres som sætninger der har deres egen angivelse af illokutionær værdi, og som kan stå alene. Funktionsangivelse og dependensforhold bliver afgørende i definitionen. Hermed er både den traditionelle hovedsætning og Diderichsens bisætninger uden oversætning (indledt med mon, bare, gid, måske, sikken, sæt), at betragte som hovedsætninger. De fleste andre traditionelle bisætninger er ledsætninger, inklusive spørgeformede konditionalsætninger. Ledsætninger med både V på 2. plads og under-

ordnende konjunktion er uselvstændige sætninger med egen angivelse af illokutionær værdi, og er altså en mellemtpe.

5. Kilder og teksteksempler.

Tekst 1 og tekst 2 udskevet efter Dansk Standard for Udskrifter og registrering af talesprog. Tillæg til SNAK 1987,1. 1987

Tekst 1 (T1): Uddrag af Søndagsavisen 21.2. 1986. Interview med Solborg Ruth Christensen. Journalist Jørgen Poulsen.

Int.: Det var også engang du var på krobesøg
Solborg: ja/ det var på Blovstrød Kro. ud og spise middag. og da tog jeg turen igennem skoven, fordi S(vi var vi 'konne)S risikere at politiet tog os hvis vi tog ad landevejen. og da gik jeg helt til Blovstrød p og så ind og så bestilte jeg noget mad. jeg fik en menuseddel og [så tænkte jeg]/ nej/ nu skal jeg have dyreryg og jeg skal have vin. det bestilte jeg. så siger jeg til tjeneren da jeg havde spist/ send regningen til Ebberødgård. og så mig ud. det gik stærkt.

Tekst 2 (T2): Uddrag af egen optagelse. Meddeler postassistent i Københavnsområdet.

der var engang p/ han var ikke mere end fem år tror jeg p/ så var der det her med at samle flasker ikke. ah ja han har vel været en fem fem seks år tror jeg. og så skulle de jo lige ud og samle flasker og så gik de og samlede alle de her flasker. og så kom de jo ud inde fra kroen og skældte dem her ud ikke. nej jeg så godt da han kom hjem så skyndte han sig at så havde han sådan en lille gul chopper en cykel og ned i skuret med dig og gemte den derinde ikke. jeg sagde hvad er der i vejen. ja p så han ville jo ikke rigtig sådan ud med det. så fik jeg jo så ud af ham det var dem der havde skældt ham ud deroppe og så var han jo altså bange for hende fordi så havde hun jo sagt jeg ringer efter politiet når I går der og tager de flasker der. ah jeg troede da godt når de flasker stod der p sådan noget troede jeg da godt vi måtte tage dem. så måtte jeg forklare der var forskel på dem der bare lå på jorden og så at de begyndte at samle inde på kroen ikke. ja det er sådan ja har der været noget af det. det var han meget forskrækket over det her at politiet kom. så han gemte den der gule chopper der. det var han ikke så stolt over.

Tekst 3 (T3) Uddrag af båndmaterialet til Anne Marie Heltoft og Kirsten Paaby: Tampen brænder. Gruppearbejdstime. Elev-diskussion om skoledemokrati. Teksten er ikke udskrevet efter "dansk standard". Komma angiver pause. p en længere pause.

og så, når nu at en af de små kom op for at fremlægge det, så kom der en lærer med, ikke Peter: men det, så ville vi sgu da også tabe, tror jeg. så ville der igen opstå problemer, jo det tror jeg. Steffen: nej nej nej, fordi, det kan du sgu da nok se at sådan nogle lærere, ikke, de er ikke sådan (...)men altså, de kan jo nok indse hvad der er nogenlunde rimeligt, ikke (...)

Helle: ja jeg tror at den måde <Mortensen> skrev op på p deroppe ikke også p altså det ville jo ikke lige p altså så vi kunne få nogle lærere til at være hos de små også ikke og så når nu at en af de små kom op for at fremlægge det så gik der en lærer med ikke p fordi p altså p så hvis den lille sådan han helt klapper i ikke så måtte læreren hjælpe ham på gled ikke men det skulle være ham der fremlagde det for jeg synes det er noget møg hvis det er læreren.

Tekst 4 (T4): Da capo d'amour. Optagelse af privatsamtale mellem medlemmer af Rockgruppen da capo d'amour. Udskrift ved stud.magg. Henrik Sternberg og Torben Gravesen.

DDA = Dansk dialektantologi 1-2. Udg. af Niels Aage Nielsen Odense 1978.

DDT = Danske dialekttekster I-V. Institut for Dansk Dialekt-forskning. København 1967ff.

Pamp, Bengt 1978. *Svenska dialekter*. Lund.

Litteratur:

Andersen, John E. 1987. Adverbier - sprogvidenskabens sted-børn. *Selskab for Nordisk Filologi*, årsberetning 1985-86. København.

Andersen, John E. og Lars Heltoft (udg.) 1986. Sæt-ningsskemaet og dets stilling - 50 år efter. *Nys 16-17*. København.

Andersson, Lars-Gunnar 1986. *Fult språk*. Malmø.

Andersson, Lars-Gunnar 1987. Talets signalord. I Ulf Teleman (udg.)

Askedal, John Ole 1986. Topologisk feltanalyse, koderingssy-stemer og pragmatiske funktions. I John E. Andersen og Lars Heltoft (udg.) 1986.

Diderichsen, Paul. 1946 (1962). *Elementær Dansk Grammatik*. København.

Glismann, Otto 1978. On Factives and Semi-factives. I John Weinstock (udg.), *The Nordic Languages and Modern Linguistics 3*. Austin, Tex.

Glismann, Otto 1979. Om vurderende udsagn og emotive prædi-kater. I *Nys 10-11*. København.

Hansen, Erik 1970. Sætningsskema og verbalskemaer. *Nys 2*. København.

Hansen Erik 1979. *Dæmonernes port*. København

Heltoft, Lars 1986a. Topologi og syntaks. I John E. Ander-sen og Lars Heltoft (udg.) 1986.

Heltoft, Lars 1986b. The V/2-Analysis - a Reply from the Diderichsen Tradition. I Dahl and Holmberg (eds.), *Scan-dinavian Syntax*. Stockholm.

Heltoft, Lars 1989. Scandinavian hv-phrases - Topology or Syntax? I Jussi Niemi (ed.), *Papers from the 11th Conference of Scandinavian Linguistics*, Joensuu. Udkommer.

Linell, Per 1982. The Written Language Bias in Linguistics. *Studies in Communication 2*. Linköping.

Platzack, Christer 1986. Diderichsens positionsschema och generativ transformationsgrammatik. I John E. Andersen og Lars Heltoft (udg.) 1986.

Platzack, Christer 1987a. Huvudsatsordföljd och bisatsordföljd. I Ulf Teleman (udg.)

Platzack, Christer 1987b. Bisatser, huvudsatser och andra satser. I Ulf Teleman udg.

Schiffrin, Deborah 1987. *Discourse Markers*. Cambridge.

Teleman, Ulf (udg.) 1987. Grammatikens villovägar. *Skrifter utgivna av Svenska Språknämnden 73*.

Urmson, J. O. 1963. Parenthetical Verbs. Opr. 1949, optrykt i C.E. Caton (udg.), *Philosophy and Ordinary Language*.

HVAD SKAL VI MED FAGSPROG SOM FORSKNINGSSOMRÅDE?

Af Carol Henriksen

Sprogkløfterne i vores videnskabeligt og teknologisk højtudviklede samfund bliver større og større, ikke blot inter-lingvalt som resultat af en tiltagende internationalisering, men også intra-lingvalt inden for det danske sprogsamfunds egne grænser. Jo mere specialiseret vores samfund bliver, des større bliver forståelseskløften mellem forskellige fagspecialister indbyrdes og mellem specialister og ikke-specialister.¹

Der ligger en stor forskningsmæssig opgave i at undersøge mulighederne for at bygge bro over disse kommunikationskløfter, og i at omsætte det man når frem til ad en mere teoretisk vej til en praksis som fagspecialister der står i konkrete faglige formidlingssituationer kan drage nytte af.

Med disse mål for øje spørger man som forsker om det er mest hensigtsmæssigt at bygge videre på grundlag af den hidtidige fagsprogsforsknings præmisser og resultater,² eller om det ville være mere udbytterigt at betragte fagsproglig kommunikation fra nye indfaldsvinkler. Jeg er selv kommet til den konklusion at der er brug for et skift i perspektiv inden for fagsprogsforskningen. Hvorfor og hvordan vil jeg prøve at gøre nærmere rede for i det følgende.³

For at pege på nogle af de problemer jeg er stødt på i et forsøg på at forstå hvad fagsproglig kommunikation egentlig indebærer vil jeg først tage afsæt i en kritik af den eksisterende fagsprogs-